

ИДЕИ КУЛЬТУРЫ МИРА И РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ ОБУЧАЮЩЕГОСЯ

В. І. Андрэйчык

КАШТОЎНАСНЫЯ АРЫЕНТАЦЫІ Ё КАНТЭКСЦЕ ШКОЛЬНАЙ МОЎНАЙ АДУКАЦЫІ БЕЛАРУСІ: ГІСТАРЫЧНЫ АСПЕКТ

На сучасным этапе развіцця беларускага грамадства фарміраванне каштоўнасных арыентацый вучняў з’яўляецца асноўнай мэтай адукацыйнай сістэмы. Прыярытэт вызначаецца дзяржаўнымі адукацыйнымі стандартамі, якія ставяць задачу “фарміравання асобы – носьбіта каштоўнасцей нацыянальнай і сусветнай культуры” [5, с. 114]. Адукацыйныя стандарты акцэнтуюць увагу на фарміраванні каштоўнасцей, агульнапрызнаных у грамадстве. Каштоўнасныя арыентацыі складаюць аснову маральна-этычнага развіцця асобы, выхавання грамадзянскай адказнасці і гарманічнага ўзаемадзеяння з сацыяльным асяроддзем, спрыяюць развіццю ўстойлівых жыццёвых арыенціраў. *Мэта* артыкула: аналіз паняцця *каштоўнасных арыентацый* ў педагагічнай навуковай літаратуры, вызначэнне асноўных этапаў яго эвалюцыі ў кантэксце айчыннай сістэмы моўнай адукацыі.

Педагагічная навука XX–XXI стагоддзяў разглядае *каштоўнасці і каштоўнасныя арыентацыі* як міждысцыплінарнае паняцце. Фарміраванне каштоўнасных арыентацый навучэнцаў з’яўляецца адной з ключавых праблем сучаснай педагагікі. У гістарычным кантэксце мэтазгодна выкарыстоўваць рэтраспектыўны аналіз педагагічнай літаратуры, якая ўключае нарматыўныя элементы адукацыйнай сферы: вучэбныя праграмы, падручнікі, дзяржаўныя пастановы [2, с. 7].

Дыялектычныя змены ў педагагіцы і сумежных дысцыплінах праецыруюцца на развіццё методыкі навучання беларускай мовы. Мы скарыстаем перыядызацыю, прапанаваную прафесарам М. Г. Яленскім, у рамках якой вылучаюцца тры этапы станаўлення моўнай адукацыі: 1920–1930-я, 1940–1980-я і канец XX – пачатак XXI стагоддзя [4, с. 4].

У 1920–1930-я гады адбываецца працэс станаўлення моўнай адукацыйнай практыкі і лінгваметодыкі, які характарызуецца публікацыяй першых праграм і падручнікаў па беларускай мове. У пачатку 20-х гадоў XX стагоддзя праца школы падпарадкавана ідэям будаўніцтва сацыялізму і камунізму. У гэты час былі падрыхтаваны першыя праграмы і падручнікі па беларускай мове, у цэнтры ўвагі якіх былі агульначалавечыя і нацыянальныя каштоўнасці. Праграмы 1920-х гадоў арыентаваліся на фарміраванне ў вучняў нацыянальнай самасвядомасці, выкарыстанне мовы як сродку пазнання свету. Праграмы 1924 года акрэсліваюць прыярытэт трох накірункаў тагачаснага адукацыйнага працэсу: прырода, праца і грамадства.

Сэнсавызначальныя падыходы гэтага часу акцэнтуюць увагу на фарміраванні сацыялістычных каштоўнасных арыентацый, скіраваных на актыўны ўдзел вучняў у грамадскім жыцці, на выхаванне сацыяльнай адказнасці навучэнцаў. Педагогі падкрэсліваюць неабходнасць уключэння навучэнцаў у дзейнасць, робіцца акцэнт на ўсебаковым развіцці асобы і яе здольнасці да эфектыўнай калектыўнай працы.

Школьныя выданні, распрацаваныя ў межах комплексных праграм, акцэнтуюць грамадскія каштоўнасці свайго часу, вылучаюць ідэю падрыхтоўкі да жыцця. Так, у падручніках В. У. Астроўскай, І. Пратасевіча, І. Самковіча, Я. Лёсіка засяроджваецца ўвага на ідэалах, якія спрыяюць актыўнаму ўдзелу ў грамадскім жыцці: патрыятызм, праца на карысць і дабрабыт Радзімы, развіццё культуры, валоданне беларускай мовай.

Напрыклад, аўтары выдання “Рабочая кніга па беларускай мове: сістэматычны курс марфалогіі і элементы сінтаксісу” (1928) І. Пратасевіч і І. Самковіч сцвярджаюць, што “актыўнасць, заснаваная на самадзейнасці вучня” [6, с. 3], з’яўляецца лепшым метадам навучання роднай мове. Падручнік адлюстроўвае каштоўнасныя арыентацыі свайго часу: любіць і паважаць родную мову, краіну і грамадства, сям’ю, бацькоў; шанаваць Чырвоную армію; дапамагаць беспрытульным; ведаць гісторыю сваёй краіны і берагчы прыродныя багаці БССР; аб’ядноўваць вёску з горадам і калектыўна будаваць новае сацыялістычнае грамадства; з павагай і адказнасцю адносіцца да працы, бачыць перавагі калектыўнай працы: “Наша краіна завецца Беларуска-Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка. Беларуска-Савецкую Сацыялістычную Рэспубліку пабудавалі рабочыя і сяляне. Згодна жывуць паміж сабой селянін і рабочы ў рэспубліцы Саветаў. Перамогшы сваіх ворагаў, яны будуць новае жыццё. Але не так жылося селяніну і рабочаму раней. Але гэта ліхаценне ўжо скончылася, і над рабочым і селянінам не пануе больш эксплуатаатар” [6, с. 7].

У кантэксце 30-х гадоў XX стагоддзя ўзмацняецца ідэалогія будаўніцтва новага сацыялістычнага грамадства. Састаўной часткай камуністычнага выхавання становіцца політэхнічнае навучанне. Новыя рэаліі патрабуюць ад школы практыкаарыентаванага падыходу, выкарыстання метадаў, накіраваных на выхаванне самастойнасці і актыўнасці вучняў. У адпаведнасці з рашэннем Пастановы ЦК ВКП(б) ад 25 жніўня 1932 года “Аб вучэбнай праграме і рэжымах у пачатковай і сярэдняй школе” калектывам аўтараў (К. Шапялёвіч, І. Пратасевіч, А. Багдановіч) распрацоўваецца праграма па беларускай мове для V, VI і VII гадоў навучання політэхнічнай школы (1932). У дакуменце падкрэсліваецца: моўная культура з’яўляецца часткай агульнай палітыкі пралетарыяту і яго партыі.

20–30-я гг. XX стагоддзя адзначаюцца павышанай увагай да выхавання навучэнцаў. Фармулююцца асноўныя задачы камуністычнага выхавання: падрыхтаваць грамадскіх людзей, якія валодаюць глыбокімі ведамі, умеюць карыстацца тэхнікай, могуць прымяняць свае веды на практыцы, адданых інтарэсам сацыялістычнай Радзімы, смелых, ініцыятыўных, здольных пры-

носіць карысць сацыялістычнаму будаўніцтву, выхаваць людзей з камуністычным светапоглядам, бальшавіцкай загартаванасцю. Фарміраванне каштоўнасных арыентацый вучняў адбываецца у кантэксце аб'яўленых камуністычных ідэалаў.

У перыяд 1940–1980-х гг. усталяваецца савецкая сістэма моўнай адукацыі, арыентаваная на сацыяльнае развіццё, каштоўнасці бесперапыннага навучання і даследчай дзейнасці, падкрэсліваецца значнасць мовы як сацыяльнай з'явы, сродку зносін і культурнага вызначэння асобы. Праграмы 50-х гадоў XX стагоддзя напісаны з арыентацыяй на вучэнне аб мове І. В. Сталіна. У тлумачальнай запісцы да праграмы па беларускай мове (1951) дэкларуецца, што без мовы, зразумелай для грамадства і агульнай для яго членаў, грамадства спыняе развіццё, перастае паўнацэнна функцыянаваць.

Праблема якасці выхавання разглядаецца на Пленуме ЦК КП Беларусі (1963 год). Адзначаецца, што вучэбны матэрыял па школьных прадметах слаба выкарыстоўваецца для фарміравання ў вучняў камуністычнай ідэалогіі і маралі. Акрэсліваецца стратэгічная лінія: сувязь ідэйна-тэарэтычнага ўзроўню выкладання з практыкай камуністычнага будаўніцтва.

У сувязі з распрацоўкай новых праграм выдаецца падручнік “Беларуская мова 5–6 класы” У. К. Андрэенкі і М. С. Яўневіча (1965). Ва ўводзінах аўтары акцэнтуюць увагу на ролі мовы “для развіцця навукі і тэхнікі, у стварэнні культуры народа” [8, с. 3]. Абнаўляецца дыдактычны матэрыял, значнае месца займаюць творчыя практыкаванні і заданні па развіцці мовы, якія патрабуюць уменняў складаць словазлучэнні і сказы, правільна ўжываць словы, ставіць іх у патрэбнай форме. Ключавымі словамі эпохі становяцца адзінкі *савецкая армія, камунізм, праца, савецкая Радзіма, савецкі народ*: “Будаўніцтва камунізма стала для савецкіх людзей самай важнай і роднай справай. Новая праграма КПСС з'яе пуцяводным маяком. Яна вядзе нас ад перамогі да перамогі. Савецкая краіна дасягнула буйных поспехаў у развіцці прамысловасці, сельскай гаспадаркі, навукі, культуры. З году ў год узрастае магутнасць нашай Радзімы, паляпшаецца дабрабыт працоўных. Савецкі народ на ніве мірнай працы робіць сапраўдныя цуды. Мы будзем магутныя электрастанцыі, самыя складаныя і дасканалыя машыны, асвойваем космас. Сямімільнымі крокамі ідзе наша краіна ў камунізм” [8, с. 42]. Тэкст практыкавання адлюстроўвае каштоўнасныя арыентацыі часу, запатрабаваныя грамадствам: мірна жыць і працаваць пры сацыялізме і камунізме, паляпшаць свой дабрабыт, развіваць прамысловасць, сельскую гаспадарку, машынабудуўніцтва, навуку і культуру.

Праграмы і падручнікі паслядоўна фарміравалі ў вучняў сацыяльную актыўнасць, калектыўную адказнасць і адданасць ідэалам савецкага грамадства. Гэтыя ідэі выступалі выхаваўчымі і адукацыйнымі прыярытэтамі перыяду 1940–1980-х гг. Дэкларуюцца каштоўнасныя адносіны да мовы, павага да іншых народаў. Працоўнае выхаванне становіцца ключавым элемен-там навучання, у якім адукацыя і выхаванне непарыўна звязаны.

Канец XX – пачатак XXI стагоддзя акрэсліваюць найноўшы перыяд актыўнага развіцця моўнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь. Адбываюцца істотныя рэформы ў сферы школьнай адукацыі і лінгваметодыкі. Распрацоўваецца “Канцэпцыя моўнай адукацыі ў сярэдніх навучальных установах” (1990) (аўтары Л. А. Мурына, В. У. Протчанка, П. П. Шуба). Мэты канцэпцыі засяроджваюць увагу на знаёмстве вучняў з функцыямі мовы, развіцці інтэлектуальных здольнасцей, выхаванні творчай асобы, а таксама на фарміраванні навыкаў граматычнага пісьма і культуры маўлення. Адпаведна Канцэпцыі рыхтуюцца новыя праграмы для сярэдняй школы з беларускай мовай навучання для 5–11 класаў, у якіх актуалізуецца значэнне беларускай мовы як дзяржаўнай каштоўнасці, сацыяльна-культурнага здабытку нацыі. Выразна акрэсліваецца культурастваральная роля роднай мовы, што сведчыць пра імкненне сістэмы адукацыі захоўваць і ўмацоўваць каштоўнасць статус мовы ў грамадстве, садзейнічаць фарміраванню нацыянальнай ідэнтычнасці.

Праграма 2002 года вылучае прыярытэты школьнай адукацыі: стаўленне моўнай асобы, дзейнасць падыход да фарміравання духоўнай сферы вучня сродкамі беларускай мовы. Засяроджваецца ўвага на фарміраванні каштоўнасцей арыентацый: грамадзянскасць, патрыятызм, павага да культуры і нацыянальнай спадчыны. У праграме “Беларуская мова: V–XI класы” (2010) вучань выступае як актыўны суб’ект, зацікаўлены ў вывучэнні законаў мовы і яе паўнацэнным выкарыстанні. Фармулюецца вядучая задача – сфарміраваць цэласнае ўяўленне пра мову як “культурна-грамадскую з’яву, гістарычна зменлівую, шматфункцыянальную сістэму, у значнай ступені залежную ад грамадскай практыкі” [1, с. 4]. На першы план выходзяць каштоўныя задачы моўнай адукацыі, якія ўключаюць развіццё павагі да слова, цікавасці да нацыянальнай і іншых культур.

Канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская мова” (2009) фармулюе мэту моўнай адукацыі – асэнсаванне беларускай мовы як уласнай, нацыянальнай і агульначалавечай каштоўнасці, развіццё здольнасці паўнаважнага выкарыстання мовы ва ўсіх сферах яе функцыянавання.

У сучасных вучэбных праграмах па вучэбным прадмеце “Беларуская мова” (2024) увага надаецца фарміраванню моўных навыкаў, развіццю культурных і сацыяльных каштоўнасцей вучняў. Каштоўныя арыентацыі вызначаюцца праз лінгвакультуралагічную і сацыякультурную кампетэнцыі, асобныя адукацыйныя вынікі – разуменне мовы як феномена культуры, засваенне сацыяльных норм і каштоўнасцей беларускага народа. Праграма скіравана на фарміраванне патрыятызму, нацыянальнай ідэнтычнасці і грамадзянскасці, здольнасці да самапазнання, самаразвіцця, супрацоўніцтва і камунікацыі ў розных умовах маўленчых зносін.

Найноўшы перыяд ў развіцці моўнай адукацыі і лінгваметодыкі характарызуецца выданнем канцэпцый моўнага навучання, распрацоўкай адукацыйных стандартаў, вучэбных праграм, падрыхтоўкай падручнікаў і дыдактычных матэрыялаў для сучаснай агульнай сярэдняй адукацыі

(Г. М. Валочка, Л. С. Васюкович, В. У. Зелянко, В. П. Красней, Я. М. Лаўрэль, В. І. Несцяровіч, В. У. Протчанка, В. Ф. Русецкі, І. М. Саматыя, С. А. Язерская, С. М. Якуба, М. Г. Яленскі).

Галоўным арыенцірам моўнай адукацыі абвяшчаецца фарміраванне асобы вучня як носьбіта каштоўнасцей нацыянальнай і сусветнай культуры, грамадзяніна і патрыёта, яго сацыяльных і маральных каштоўнасцей [5]. Так, прафесар В. У. Протчанка сцвярджае, што “мова карэннага насельніцтва з’яўляецца люстрам нацыянальнай культуры і формай яе існавання” [7, с. 19]. На думку вучонага, праз моўную адукацыю адбываецца духоўнае станаўленне асобы, засваенне сацыяльна-культурнага вопыту беларускага народа. Галоўным з’яўляецца не адукаванасць, а стыль мыслення, паводзін і адносін чалавека да навакольнай рэчаіснасці, павага да нацыянальнай культуры і мовы. Каштоўнасцю прызнаецца разуменне значнасці выхавання для фарміравання асобы і гарманічнага грамадства.

Прафесар М. Г. Яленскі падкрэслівае важнасць асобна арыентаванага навучання, прызнанне каштоўнасцю непаўторнасці і індывідуальнасці асобы дзіцяці. Асобны падыход разглядаецца вучоным праз прызму цэласнасці асобы, яе асаблівасцей, патрэбнасцей і здольнасцей, агульначалавечых каштоўнасцей. Моўная асоба самаразвіваецца, шукае сэнс дзейнасці, прымае самастойныя рашэнні, здольная да творчасці і рэфлексіі. Адукацыя разглядаецца як працэс развіцця індывідуальных здольнасцей [4, с. 25].

У сучаснай моўнай адукацыі паняцце каштоўнасці з’яўляецца неад’емнай часткай аксіялагічнага падыходу (Г. М. Валочка, А. Д. Дзейкіна, А. В. Кір’якова, В. Ф. Русецкі, В. А. Сласцінін, М. Г. Яленскі). Адным з ключавых напрамкаў аксіялагічнага падыходу з’яўляецца засваенне сістэмы каштоўнасцей у роднамоўным і дзяржаўным кантэксце. Гэты працэс прадугледжвае ўсведамленне вучнем уласнай ідэнтычнасці, фарміраванне пачуцця патрыятызму, адказнасці, актыўнай жыццёвай пазіцыі.

Такім чынам, аналіз працэсу развіцця моўнай адукацыі ў Беларусі выяўляе: на кожным этапе развіцця фарміраванне каштоўнасцей арыентацый вучняў адбывалася ў адпаведнасці з запатрабаваннямі грамадства, культурнымі і сацыяльнымі ідэаламі свайго часу. У 1920–1930-я гады ў сістэме адукацыі адбываецца актыўнае фарміраванне моўнай практыкі, заснаванай на каштоўнасцях беларускай культурнай спадчыны. Асноўныя акцэнтны ў навучальных праграмах і падручніках вызначаліся ў кантэксце далучэння вучняў да працоўнай і сацыяльнай дзейнасці, фарміраванні патрыятызму, сацыяльнай адказнасці і адданасці роднай краіне.

У 1940–1980-я гады ў Беларусі адбываецца станаўленне стабільнай савецкай сістэмы моўнай адукацыі, якая культывавала сацыяльную актыўнасць і адданасць ідэалам грамадства. Акцэнтавалася значнасць бесперапыннага навучання, працоўнага выхавання, актыўны ўдзел у працоўнай дзейнасці. Незалежна ад культурна-грамадскіх змен, каштоўнасці арыентацыі заставаліся нязменнымі і ўстойлівымі, акцэнтавалі сацыяльную і калектыўную адказнасць навучэнцаў.

Перыяд канца XX – пачатаку XXI стагоддзя ў Рэспубліцы Беларусь адзначаецца істотнымі рэформамі ў сферы школьнай адукацыі і лінгваметодыкі. Новыя адукацыйныя праграмы і падручнікі акцэнтуюць увагу на фарміраванні нацыянальнай ідэнтычнасці, павагі да беларускай мовы і культуры. Развіваецца асобнае навучанне, арыентаванае на гарманічнае развіццё асобы, яе сацыяльную інтэграцыю і творчае самавыяўленне. Агульнапрызнаны аксіялагічны падыход акцэнтуюць увагу на фарміраванні каштоўнасных арыентацый, што спрыяюць гарманічнаму развіццю асобы. Асабліва ўвага надаецца духоўнаму станаўленню вучня і захаванню сацыяльна-культурнага вопыту народа. Адукацыя разглядаецца як працэс, што спрыяе развіццю інтэлектуальных здольнасцей і творчай актыўнасці навучэнцаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская мова: V–XI класы: вучэб. праграма для агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навуч. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2010. – 56 с.
2. Васюковіч, Л. С. Лінгваметадычная канцэпцыя вучэбнага тэксту: рэтра-спектыўны, тэарэтыка-арыентаваны і практыка-арыентаваны аспекты : манаграфія / Л. С. Васюковіч. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2015. – 192 с.
3. Дейкина, А. Д. Аксиологическая методика преподавания русского языка : монография / А. Д. Дейкина. – М. : МПГУ, 2019. – 281 с.
4. Методыка выкладання беларускай мовы і літаратурнага чытання ў пачатковых класах : вучэбны дапаможнік / Н. М. Антановіч [і інш.] ; пад рэд. М. Г. Яленскага. – Мінск : Вышэйшая школа, 2022. – 263 с.
5. Образовательный стандарт общего среднего образования : постановление Министерства образования Республики Беларусь, утв. 26.12.2018, № 125 // Национальный образовательный портал / Национальный институт образования. – Минск, 2018. – URL: <https://adu.by/images/2023/obr/obr-standarty-ob-sred-obrazovaniya.pdf> (дата звароту: 10.09.2024).
6. Пратасевіч, І. Рабочая кніга па беларускай мове: сістэматычны курс марфалогіі і элементы сінтаксісу / І. Пратасевіч, І. Самковіч. – Менск : Беларус. дзярж. выд-ва, 1929. – 156 с.
7. Протчанка, В. У. Актуальныя праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мове: манаграфія / В. У. Протчанка. – Мінск : НІА, 2001. – 211 с.
8. Яўневіч, М. С. Беларуская мова. Ч. 1. Фанетыка і правапіс, марфалогія / М. С. Яўневіч, У. К. Андрэенка. – Мінск : Народная асвета, 1965. – 210 с.